

УДК 371.3+821.161.2

ОКСАНА ГІНКЕВИЧ

м. Миколаїв

gin_nka@mail.ru

ФОРМУВАННЯ АНАЛІТИКО-СИНТЕТИЧНИХ УМІНЬ П'ЯТИКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ НАРОДНОЇ КАЗКИ «КРАСНИЙ ІВАНКО І ЗАКЛЯТЕ МІСТО»

У статті висвітлено основні методичні поради для вчителів щодо формування аналітико-синтетичних умінь в учнів 5-х класів під час вивчення народної казки «Красний Іванко і заляте місто».

Ключові слова: аналітико-синтетичні вміння, літературний аналіз, експериментальне навчання, системи навчальних завдань.

Правильно організований літературний аналіз забезпечує школярам узагальнення образних вражень, наповнених новими думками й почуттями, водночас сприяє розвитку в них зв'язної мови, вихованню ціннісних уявлень, нав'язаних образами і подіями художнього твору як естетичного явища.

Основним експериментальним фактором навчання на цьому етапі є систематичне виконання школярами спеціальних систем навчальних завдань, що поступово ускладнюються, в процесі вирішення яких необхідні для цього розумові дії не тільки актуалізуються, а й формуються.

Метою даної статті є висвітлення методичних порад щодо формування аналітико-синтетичних умінь в учнів 5-х класів під час вивчення народної казки «Красний Іванко і заляте місто».

Важливим фактором, що забезпечує оптимальні умови для формування в школярів потрібних розумових якостей, є розмежування аналітичних і синтетичних умінь та раціональне поєднання репродуктивного й творчого видів аналітико-синтетичної роботи над текстом художнього твору. Орієнтиром у цьому служать різні рівні сформованості очікуваних умінь (високий, достатній, середній, низький), а також етапи їх розвитку в учнів: *перший* – означає розумові дії на відтворення прочитаних картин, *другий* – передбачає реконструктивні дії, *третій* – означає конструктивну інтерпретацію змісту прочитаного твору, *четвертий* – творчість учня. Розрізняючи етапи формування в учнів заданих умінь

й етапи вивчення епічного твору, зосередимося на аналітико-синтетичній роботі п'ятикласників. Розглянемо варіант уроку вивчення народної казки «Красний Іванко і заляте місто».

Актуальні вміння: переказувати казку, аналізувати в ній фантастичне і реальне, красиве і потворне, висловлювати власні міркування про зміст казки, проводити аналогії з сучасним життям (із навчальної програми) [2].

Оскільки на вивчення цієї народної казки відводиться не більше одного уроку, то він мав би охопити всі етапи навчальної роботи над текстом: підготовку учнів до ознайомлення з текстом, первинне читання, аналіз прочитаного, підсумкову роботу над твором. Водночас зважаємо на те, що казка «Красний Іванко і заляте місто» – заключний твір із чотирьох народних творів, визначених у навчальній програмі для текстуального вивчення, а всього на їх опрацювання виділено чотири години. Це означає, що відомості про народні казки, їхні різновиди та особливості побудови п'ятикласники мали усвідомити протягом перших трьох уроків, і під час вивчення наступного твору їх доведеться лише закріпити й зміцнити, засвоївши таким чином теоретико-літературне поняття про цей епічний жанр.

Отже, на уроці виникає можливість зосередитися як на аналітичній, так і на синтетичній роботі учнів над текстом виучуваного твору, яка здійснюється, звичайно, після його первинного прочитання. Для вдумливого первинного читання казки їм треба дати таку

настанову: *«Уважно читаючи твір, зверніть увагу на фантастичні й реальні події, красиве, потворне, героїчне, на опис зовнішності персонажів, їхні моральні якості та вчинки. Приготуйтеся переказувати прочитану казку».*

Під час розподілу навчального часу слід враховувати, що читання казки «Красний Іванко і заляте місто» можна відвести на домашню роботу, зважаючи на попередній досвід учнів вивчення народних казок. Отже, на третій (аналіз) і четвертий (синтез) етапи вивчення цього епічного твору можна витратити щонайменше 35 хвилин. Власне на аналітичну роботу над текстом виділяємо 20 хвилин, тоді на підсумкову (синтетичну) роботу піде 15 хвилин плюс резервних 5 хвилин у міру потреби.

Орієнтуючись на державні вимоги навчальної програми до рівня загальноосвітньої підготовки учнів 5-го класу з української літератури, зосереджуємося під час вивчення казки «Красний Іванко і заляте місто» на вмінні виразно і вдумливо читати ці твори та переказувати їх. На наше переконання, таке читання епічного твору та його наступний переказ досягаються завдяки попередньому застосуванню прийому планування виучуваного тексту, як це радила робити ще М. Рибникова [4].

Для *аналітичної та синтетичної роботи* над текстом художнього твору, особливо на початковому етапі формування аналітико-синтетичних умінь в учнів, важливо забезпечити їх не лише загальними рекомендаціями щодо розумових дій, які треба виконати під час певного типу аналізу, а й спеціальними порадами щодо розв'язання кожного часткового завдання, що складають розумову операцію, діями якої учні мають оволодіти. Емоційно-відтворювальна робота читачів передбачає переказування або усне малювання, портретну характеристику персонажів, визначення основних думок твору або ілюстрування прочитаного на основі ретельно продуманих видів розвивальної допомоги, внаслідок чого аналіз твору стане яскраво емоційним, захоплюючим, свідомим та особистісно спрямованим. Глибшому осмисленню учнями виконуваних аналітико-синтетичних операцій сприятимуть такі форми унаочнення

їхніх розумових дій: плани опису зовнішності персонажа, схеми й таблиці з опорними словами.

Вчителям пропонується спеціально виробляти в підлітків здатність помічати в тексті більш-менш завершені частини, на які можна поділити твір, дати їм заголовки, спираючись на які, зручніше відтворити зміст прочитаного. Власне, заголовки, послідовно розташовані відповідно до тексту, цілком можна розглядати як його простий план у вигляді називних речень, які згодом можна легко трансформувати у розповідні та питальні.

Описана робота набирає характеру вдумливого читання твору, що забезпечує його відповідний переказ. Унаслідок планування тексту можна розраховувати й на виразне читання літературного твору, оскільки воно буде більш усвідомленим після проведеної аналітичної роботи. Сприятиме цьому система завдань, яка передбачає послідовне виконання потрібних розумових дій. Наприклад:

1. Який уривок із казки «Красний Іванко і заляте місто» вам найбільше запам'ятався (сподобався)?
2. Знайдіть його в тексті, спробуйте виразно прочитати.
3. Визначте початок і кінець уривка, доберіть до нього заголовки.
4. Які ще уривки можна визначити в цьому тексті? Скільки їх?
5. Поділіть текст на завершені уривки, дайте їм назви, що відбивають їхній зміст.
6. Підготуйтеся за складеним планом переказувати зміст твору (або його частин).

Застосований на репродуктивному етапі навчання цей прийом планування твору дає змогу досвід роботи з одним епізодом, який найбільше зацікавив читачів, поширити на опрацювання всього тексту. Наприклад, складений план казки «Красний Іванко і заляте місто» для подальшого переказування твору виглядає так: 1. Дивна пропозиція. 2. Гарна дитина. 3. Порада мудреця. 4. Чортівська гора. 5. Перша ніч. 6. Знайомство з панночкою. 7. Друга ніч. 8. Третя ніч. 9. Героїчний вчинок. 10. Кохання. 11. Щасливий кінець.

Так, *під час аналітичної роботи* над казкою «Красний Іванко і заляте місто» в експериментальних класах учні здебільшого обирали перший уривок, в якому йдеться про те,

як бідна жінка зустріла чорта і погодилася віддати йому те, про що тоді ще сама не знала – свою ненароджену дитину.

Не набагато менша частина учнів обрала інший уривок – заключний, який починається словами: «Тепер світився весь палац». Цей епізод подобається дітям щасливою розв'язкою подій, як і належить казці. Тож п'ятикласники, які в експериментальних класах одержали ефективний засіб вдумливого опрацювання твору – складання його плану, змогли досить успішно виділити в тексті його значущі уривки та за допомогою плану близько до тексту переказати їх. Відтворення таким чином основних частин тексту є другим важливим прийомом, який забезпечує адекватне сприйняття художніх картин і є основою їх пояснення в тексті.

Наступний прийом глибшого проникнення у зміст твору – трансформація плану прочитаного тексту. Учні з інтересом переробляли план казки «Красний Іванко і закляте місто» у вигляді розповідних і питальних речень, що спонукало їх ще раз уважно переглянути текст, сприяло правильному відтворенню картин із прочитаного, розвитку аналітичних умінь та культури мовлення. Наводимо приклад плану, складеного у вигляді *розповідних речень*:

1. Цікава та незвичайна зустріч жінки.
2. Розумний і слухняний син Іванко.
3. Материнська жура та порада Діда-всевіда.
4. Стійкість та терпіння Іванка на Чортівській горі.
5. Зачарована принцеса проклятого міста та темний палац.
6. Мовчання та витриманість хороброго Іванка.
7. Знущення чортів над бідним змученим хлопцем.
8. Героїчне мовчання Івана, яке врятувало зачароване місто, палац і панночку.
9. Розмова з принцесою, закоханість у неї.
10. Бажання материнського благословення.
11. Весілля та щасливе майбутнє героїв казки.

Трансформація плану епічного твору у вигляді називних, розповідних, питальних речень дає змогу учням глибше проникнути у зміст прочитаного, відтворивши його ключові картини. В експериментальних класах

учителі зазвичай практикували попарне планування твору або у формі називних і розповідних, або розповідних і питальних речень.

Приклад плану у вигляді *питальних речень*:

1. Чи випадковою була зустріч жінки з дивним чоловіком?
2. Яким ріс хлопчик Іванко?
3. Чому мати весь час плакала та журилася?
4. Що порадив Іванкові Дід-всевід?
5. Що трапилось, коли хлопцеві виповнилося 20 років?
6. Чого хотіли від нього чорти? Як вони знущалися з Іванка на Чортівській горі?
7. Куди забрів Іванко, шукаючи притулку та допомоги?
8. З ким зустрівся хлопець і що зрозумів? Які почуття викликала в Івана панночка?
9. Яке бажання керувало Іваном, коли він терпів знущання та муки?
10. Як переміг хлопець та врятував зачароване місто, палац і панночку.
11. Чи згадав у щасливу мить хлопець про матір? Який кінець казки?

Перетворювальна робота учнів з планами одного і того ж твору викликала значне пожвавлення у класі, активізуючи пізнавальну діяльність п'ятикласників; водночас вона доречна і для домашньої роботи підлітків.

Аналітична робота п'ятикласників над казкою «Красний Іванко і закляте місто» не вичерпується лише плануванням та переказом твору, і передбачає заглиблення в його образну систему та розмежування у змісті прочитаного реального і фантастичного, красивого і потворного, як того вимагає навчальна програма.

Цю частину роботи вчителі-експериментатори моделювали, запропонувавши учням таку систему навчальних завдань:

1. Які персонажі твору викликали у вас більшу симпатію? Чим саме?
2. Опишіть зовнішність «свого» героя. Які образні слова з тексту допомагають вам уявити його портрет?
3. Які випробування випали на долю Іванка? Заради чого він страждав?
4. Які образи і події з твору фантастичні? Опишіть їх.
5. Що потворного в діях чортів?

Для успішного виконання проблемного для п'ятикласників завдання описати зовнішність Красного Іванка радимо використати

покрокові рекомендації, які послідовно розкривають систему відповідних розумових дій, що дало позитивні результати у навчанні. Справа у тому, що опис зовнішності персонажа – синтетична розумова операція, яка складається з ряду аналітичних дій:

- знайти у тексті опис зовнішності;
- визначити, з яких портретних деталей він складається;
- дібрати з тексту образні слова, що допомагають виразніше уявити зовнішній вигляд героя і виражають авторське ставлення до нього;
- висловити власне ставлення до персонажа, викликане його зовнішністю.

Виконавши ці дії, учні виявили здатність описати літературний портрет і водночас зафіксувати увагу на способах цієї роботи.

Досвід розумових (аналітичних) дій п'ятикласників в експериментальних класах над образом Іванка дав змогу їм без розгорнутої попередньої роботи усно намалювати портрет іншого персонажа – панночки, яка також потребує читацької уваги. При цьому важливо підкреслити, що образи матері, чортів, на відміну від образів Іванка та панночки, не мають детального опису зовнішності, бо він у цьому випадку й не потрібний. Ці образи ми можемо «бачити», аналізуючи їхні вчинки, визначаючи моральні якості та ставлення до подій, зображених у творі. Проте авторське ставлення до головних героїв (Іванка та панночки) казки можемо спершу визначити саме з опису їх зовнішності, що має суттєвий вплив на читацьку позицію щодо персонажів, тому і звертаємо на ці описи посилену увагу.

Не менш важливим постає завдання *синтетичної роботи* над текстом казки, яка головним чином проводиться на четвертому етапі вивчення твору. Визначаємо такі актуальні вміння: переказувати весь твір, висловлювати власні міркування про його зміст, проводити аналогії з сучасним життям, пропонувати власний варіант закінчення казки.

Здійснюючи підсумкову роботу над твором, школярі висвітлюють причиново-наслідкові зв'язки між подіями та образами, розкривають провідну авторську думку, встановлюють зв'язки прочитаного з іншими художніми творами та видами мистецтва, об'єктивною дійсністю, дають моральну й

естетичну оцінку зображеному, внаслідок чого відбувається їхній особистісний саморозвиток.

Формування *синтетичних умінь* учнів включало виразне читання, переказ твору, пояснення його змісту і значення, створення усних відгуків про прочитане, виконання письмових робіт та інсценування художніх подій за текстом виучуваного твору. Саме на цьому підсумковому етапі вивчення епічного твору актуалізуються конструктивні й творчі зусилля підлітків. Плануючи синтетичну роботу учнів, пропонуємо вчителям опорну систему запитань, яка розкриватиме зміст і послідовність цієї роботи, забезпечуватиме необхідне цілісне враження від цієї казки. Наприклад:

1. Що найбільше вразило у прочитаному?
2. Перекажіть зміст казки за складеним планом.
3. Висловіть свою думку щодо зображеного у творі.
4. Чого навчає прочитана казка?
5. Як ви вважаєте, чи можливі події казки в реальному сучасному житті? Якщо так, то які саме?
6. Спробуйте придумати власне закінчення подій казки.

П'ятикласники (більша частина), висловлюючи своє ставлення до зображеного у творі, дійшли висновку, що Красний Іванко боровся з чортами (злом) і переміг їх завдяки своїй звитязі й мужності, тому ідея казки – у твердженні перемоги добра над злом. Втім, на питання, що найбільше вразило з прочитаного, учні відповідали неоднозначно. Деяких вразило, що жінка могла продати те, про що ще й сама не знала. Інші звернули увагу на мужність і рішучість Іванка, його готовність здійснити подвиг в ім'я людей та справедливості.

На завершальному етапі роботи над твором учителі приділяли значну увагу підтриманню пізнавального інтересу учнів та попередженню їхнього емоційно-інтелектуального перевантаження. Цьому сприяли рольові ігри, вікторини, письмові роботи-мініатюри, інсценівки-мініатюри тощо.

Придумуючи казці власне закінчення подій, діти в основному завершували її позитивно: одруження з панночкою, народження дітей, щасливе і справедливе правління королівством,

знищення всього злого навкруги і встановлення добробуту для всіх громадян.

П'ятикласники, які провели запропоновані розумові дії синтетичного характеру над текстом виучуваної казки, набагато успішніше виконали програмові вимоги щодо вмінь читати і переказувати прочитане.

Список використаних джерел

1. Гальперин П. Я. Основные результаты исследования по проблеме «Формирование умственных действий и понятий». — М., 1965.

OKSANA HINKEVICH

Mykolaiv

FORMATION ANALYTICAL AND SYNTHETIC SKILLS STUDENTS IN GRADES 5 WHILE STUDYING FOLK TALE «IVANKA AND THE BEAUTIFUL THING DEVOTED DESTINATION»

The article describes the basic guidelines for teachers to form analytical and synthetic skills of students 5th grade in the study of folk tale «Red Ivanko and the Enchanted City».

Key words: analytical and synthetic skills, literary analysis, experimental studies, training tasks.

ОКСАНА ГИНКЕВИЧ

г. Николаев

ФОРМИРОВАНИЕ АНАЛИТИКО-СИНТЕТИЧЕСКИХ УМЕНИЙ ПЯТИКЛАССНИКОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ НАРОДНОЙ СКАЗКИ «КРАСНЫЙ ИВАНКО И ЗАКОЛДОВАННЫЙ ГОРОД»

В статье отражены основные методические рекомендации для учителей по формированию аналитико-синтетических умений у учащихся 5-х классов при изучении народной сказки «Красный Иванко и заколдованный город».

Ключевые слова: аналитико-синтетические умения, литературный анализ, экспериментальное обучение, системы учебных задач.

Стаття надійшла до редколегії 04.12.2016